

ΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΣΑΣ

1. Η δυσκολία να συμβιβαστούμε με τις πιθανότητες

Ο Ντάνιελ Κάνεμαν έκανε καριέρα στήνοντας παγίδες λογικής.¹ Σκαρφιζόταν μια ερώτηση, την υπέβαλλε στους φοιτητές του και αποδείκνυε πόσο παράλογη ήταν η απάντησή τους. Αυτά ήταν τα πειράματά του και γι' αυτά πήρε βραβείο Νόμπελ. Καθόλου περίεργο. Το να ρίξεις φως στο πώς σχηματίζουμε απόψεις για καθημερινά θέματα δεν είναι μικρό κατόρθωμα. Ιδίως αν οι εν λόγω απόψεις πολλές φορές δεν αντέχουν στη λογική.

Πίσω από τους παραλογισμούς μας κρύβεται η λειψή εικόνα που έχουμε για τα πιθανά και τα εφικτά. Πρέπει να μάθουμε να ζούμε σε έναν πιθανοκρατικό κόσμο. Τα τετράγωνα και τα διαγράμματα στα οποία αναφέρθηκα δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να απλώνουν μπροστά μας τις πιθανότητες, να μας λένε πως ό,τι αποφασίζουμε να κάνουμε είναι μόνον ένα μικρό μέρος ενός κόσμου που συχνά αγνοούμε, ενός κόσμου τον οποίο δεν είναι πάντοτε εύκολο να συνειδητοποιήσουμε. Το πόσο ανέθιστοι είμαστε με τον πιθανοκρατικό τρόπο σκέψης φαίνεται από το λεξιλόγιό μας. Τη λέξη «τύχη» τη χρησιμοποιούμε για να αναφερθούμε στο απόλυτα προκαθο-

1 Daniel Kahneman, *Σκέψη, αργή και γρήγορη*, μτφρ. Β. Παπαδοπούλου, Α. Μάμαλης, Κάτοπτρο, Αθήνα 2013.

ρισμένο (το έγγραφε η τύχη του, όπου τύχη = πεπρωμένο), αλλά και στο απρόβλεπτο και το απίθανο (στον δρόμο συνάντησα τον Κώστα κατά τύχη). Καλά θα κάνουμε να την αντικαταστήσουμε με μια άλλη λέξη, την πιθανότητα, που μας είναι λιγότερο οικεία. Η πιθανότητα είναι σαν μια μετροταινία, μια κλίμακα, που ξεκινά από το μηδέν και φτάνει μέχρι το 1 (ή, αν θέλετε, από το 0% στο 100%). Στην καθημερινή μας γλώσσα χρησιμοποιούμε διάφορες λέξεις για να αναφερθούμε στα ακραία σημεία αυτής της κλίμακας: «αδύνατο» είναι εκείνο που εξ ορισμού έχει πιθανότητα μηδέν και «βέβαιο» εκείνο που έχει πιθανότητα 100% (η αθανασία είναι αδύνατη, ο θάνατος είναι βέβαιος). Εκεί που η καθημερινή γλώσσα μας μάς εγκαταλείπει είναι στα ενδιάμεσα. Συνήθως χρησιμοποιούμε το «απίθανο» για περιπτώσεις που έχουν πάρα πολύ μικρή, αλλά όχι μηδενική, πιθανότητα να συμβούν. Και το «πιθανό» για περιπτώσεις που η πιθανότητα να συμβούν είναι μικρή, αλλά μέσα στην καθημερινότητα. Αν μένετε στον πέμπτο όροφο μιας πολυκατοικίας, δεν πηδάτε από το μπαλκόνι για να πάτε στη δουλειά σας, προτιμάτε τον ανελκυστήρα. Περίεργο! Γιατί δεν είναι βέβαιο ότι θα σκοτωθείτε αν κάνετε το σάλτο. Δεν αποκλείεται εκείνη ακριβώς τη στιγμή να περάσει ένας σίφουνας έξω από την πολυκατοικία σας, να σας κρατήσει στον αέρα και να σας προσγειώσει ομαλά σαν αλεξίπτωτο. Ούτε μπορείτε να είστε βέβαιοι ότι ο ανελκυστήρας δεν θα χαλάσει και δεν θα εγκλωβιστείτε. Και όμως, προτιμάτε τον ανελκυστήρα. Γιατί ο σίφουνας είναι απίθανος, ενώ το να χαλάσει ο ανελκυστήρας είναι απλώς πιθανό. Στη γλώσσα των αριθμών, η πιθανότητα του σίφουνα είναι 0,00000...1, ενώ η πιθανότητα να χαλάσει ο ανελκυστήρας είναι 0,05 (μάθετε να μιλάτε με πιθανότητες· αν μη τι άλλο, θα σας βοηθήσει να εξηγήσετε στους φίλους σας γιατί προτιμάτε τον ανελκυστήρα αντί να πηδάτε από το μπαλκόνι σας).

Όμως σήμερα ο ανελκυστήρας χάλασε! Πριν πατήσετε το κουμπί, η πιθανότητα να χαλάσει ήταν 5% και να λειτουργήσει 95% (άθροισμα 100%). Αυτές ήταν οι πιθανότητες πριν από το συμβάν, πριν από τη βλάβη του ανελκυστήρα. Τώρα, μετά τη βλάβη, οι πιθανότητες έχουν αλλάξει: η πρώτη έχει γίνει 100% (ο ανελκυστήρας έχει χαλάσει) και η δεύτερη μηδέν (ο ανελκυστήρας δεν λειτουργεί). Το άθροισμα των πιθανοτήτων πριν και μετά τη βλάβη παραμένει το ίδιο, εκείνο που άλλαξε είναι οι τιμές. Όταν ένα από τα ενδεχόμενα αποκτήσει τιμή 1 (ή 100%) και όλα τα άλλα γίνουν μηδέν, τότε μιλούμε για βεβαιότητες. Το πέρασμα από τις πιθανότητες στη βεβαιότητα απαιτεί ένα συμβάν. Προτού δούμε το αποτέλεσμα του άλματός σας από το παράθυρο του πέμπτου ορόφου, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για βεβαιότητες. Είπαμε, υπάρχει και η πιθανότητα του σίφουνα. Όταν βλέπουμε τη βεβαιότητα του «μετά» αποκομμένη από τις πιθανότητες του «πριν», το αποτέλεσμα μπορεί να είναι η εγκατάλειψη κάθε λογικής ερμηνείας, η γνωστική τύφλωση, ακόμα και το θαύμα. Και το κάνουμε συχνά. Αν για κάποιον λόγο πέσετε στο κενό από τον πέμπτο όροφο και σκοτωθείτε, να είστε βέβαιοι ότι θα βρεθούν κάποιιοι που θα πουν ότι «έτσι ήταν γραμμένο». Πρόκειται για εκείνους που εξισώνουν τις βεβαιότητες του μετά με τις πιθανότητες του πριν. Περιέργως, δεν το κάνουν ποτέ πριν από το συμβάν, πάντα μετά. Οι περισσότεροι δεν είμαστε τόσο αφελείς. Αυτό δεν μας κάνει σοφούς. Αν τύχει να βρεθείτε στον ανελκυστήρα με τον ένοικο του διπλανού διαμερίσματος τρεις φορές την ίδια μέρα, η σύμπτωση θα σας εντυπωσιάσει («Τερψιθέα, τι συμβαίνει με τον γείτονα; Αυτή είναι η τρίτη φορά σήμερα που πέφτω πάνω του. Μήπως βρίσκομαι υπό παρακολούθηση;»). Εκείνο που δεν λαμβάνετε υπόψη είναι οι πολύ περισσότερες, οι συνηθισμένες μέρες που δεν συναντήσατε καν τον γείτονα σας, ή τον συναντήσατε

μία ή δύο φορές. Αν τις λάβετε υπόψη, τότε η εντύπωση της τριπλής συνάντησης μέσα στην ίδια μέρα θα εξατμιστεί. Αλλά δεν τις λαμβάνετε. Γιατί είναι στις συνήθειές μας να εντυπωσιαζόμαστε από το σπάνιο και να περιφρονούμε το συνηθισμένο, να μετατρέπουμε το πιθανό σε απίθανο και το απίθανο σε θαύμα.

Το δίδαγμα είναι ότι πρέπει να μάθουμε να ζούμε ζυγίζοντας πιθανότητες σε κάθε μας βήμα. Όσο οι κοινωνίες γίνονται περισσότερο πολύπλοκες και συμμετοχικές, τούτη η ανάγκη θα γίνεται επιτακτικότερη. Θέλουμε να έχουμε άποψη για την εκτροπή του Αχελώου; Πρέπει πρώτα να ζυγίσουμε τα υπέρ και τα κατά. Το ίδιο αν κληθούμε, π.χ. με δημοψήφισμα, να ψηφίσουμε για την αποτέφρωση των νεκρών ή την ευθανασία. Τη θέλουμε αυτή τη συμμετοχή, γιατί έτσι θα περάσουμε από την αντιπροσωπευτική στην αληθινά συμμετοχική δημοκρατία. Αλλά για να γίνουμε άξιοί της, πρέπει πρώτα να αποκτήσουμε απροκατάληπτη, πολυεδρική και πιθανολογική σκέψη. Πρόκειται για ένα μάθημα που πρέπει να ξεκινήσει από την κούνια μας. Ψυχολόγοι και παιδαγωγοί μάς λένε ότι, όταν το παιδί αρχίζει να μαθαίνει, είναι προδιατεθειμένο να σκέπτεται μονοσήμαντα, με βεβαιότητες. Η πολυσήμαντη και πιθανολογική σκέψη είναι δύσκολη, απαιτεί πρόσθετη προσπάθεια. Μας λένε ακόμα ότι οι πεποιθήσεις παγιώνονται γρήγορα και ότι δεν είναι καθόλου εύκολο να αλλάξουν, ότι όλοι μας θέλουμε να κρατήσουμε ριζωμένες βαθιά στα έγκατά μας τιςπίστεις και τις προτιμήσεις μας. Αποτελεί και αυτό ένα συναρμολόγημα της εξελικτικής μας πορείας διότι, για πολλές δεκάδες χιλιάδες χρόνια, μια λανθασμένη βεβαιότητα θα μπορούσε να είχε ένα εξελικτικό προβάδισμα σε σχέση με μια λελογισμένη αβεβαιότητα. Αλλά κατέληξε να λειτουργεί ως κληρονομικό φορτίο. Είναι κάτι σαν τη ζήλια, που ήταν βιολογικά χρήσιμη για τον σπη-

λαιόβιο άνθρωπο (αλλιώς θα μεγάλωνε τα παιδιά κάποιου άλλου αντί των δικών του), σήμερα εντούτοις είναι ανώφελη, ακόμα και βλαβερή. Εκφυλίστηκε σε ψυχολογική φόρτιση που ψήγματα της βρίσκονται στον καθένα μας και αναγνωρίζονται ως μέρος της «παράδοσής» μας. Και ενώ φαίνεται να έχουμε κατανοήσει το πόσο βλαβερά έχουν καταντήσει κάποια στοιχεία της παράδοσής μας, αρνούμαστε να τα αποκηρύξουμε διότι είναι ενσωματωμένα στις «αρχές» μας. Αρνούμαστε να ετοιμάσουμε τα παιδιά μας για έναν κόσμο όπου όλα υποβάλλονται σε κρίση, για έναν κόσμο πιθανοκρατικό. Αντίθετα, θέλουμε να τα εφοδιάσουμε με βεβαιότητες, με «πιστεύω». Βιαζόμαστε να τα εθίσουμε σε έναν τρόπο σκέψης που βλέπει μόνο «άσπρο ή μαύρο», βιαζόμαστε να τα ρίζουμε σε ένα κανάλι μιας ροής και μιας κατεύθυνσης, η έξοδος από το οποίο καταντά αδύνατη. Εκείνο που πραγματικά χρειαζόμαστε είναι να εισάγεται το παιδί στον κόσμο των πιθανοτήτων από το δημοτικό, αν όχι από το νηπιαγωγείο.

Συμφυής με τον πιθανοκρατικό είναι ο ποσοτικός τρόπος σκέψης. «Ωραίες γυναίκες οι Αζέρες!» λέει ο Πάνος σε μια χαλαρή, φιλική συζήτηση. Ο Πάνος δεν είναι αφελής, είναι πανέξυπνος. Δεν εννοούσε ότι όλες οι Αζέρες είναι όμορφες. Μπορεί να το είπε έτσι για να εντυπωσιάσει, ίσως όμως να είναι και ο τρόπος που εκφράζεται. Αν έλεγε «δύσκολα θα βρεις άσχημη Αζέρα» θα προκαλούσε την ίδια εντύπωση και, επιπλέον, θα ήταν πιο σωστός. Πιθανότατα ο Πάνος θεωρεί ότι όλοι στην παρέα έχουν τη στοιχειώδη κρίση να συμπεράνουν ότι με τη συγκεκριμένη κουβέντα εννοούσε εκείνο που θα μπορούσε να έχει πει – αλλά δεν είπε. Μέχρι ενός σημείου πρόκειται για αθώα παιχνίδια με τις εκφράσεις. Μόνο που κάποιος αφελής από το διπλανό τραπέζι το άκουσε και το πήρε τοις μετρητοίς. Γι' αυτό ο Πάνος, αν δεν βρεθεί κάποιος να τον «συνετίσει», μπορεί να γίνει ακούσιος σπορέας παρεξηγή-

σεων. Όλοι αντιλαμβανόμαστε πόσο παράλογη είναι η γενίκευση. Είναι μια δύναμη που γεννά και συντηρεί τις ρετσινιές και τις διακρίσεις, τη μισαλλοδοξία και τον ρατσισμό. Υπάρχουν, φυσικά, και πάντοτε θα υπάρχουν, οι εμπαιθείς και οι εκμεταλλευτές. Αυτοί υποφέρουν από μια ηλιθιότητα βαριάς μορφής, κάτι μεταξύ του «ήρωα» της βεντέτας και της Ουρανίας. Αλλά υπάρχουν κι εκείνοι που πάσχουν από μια πολύ ελαφρότερη ηλιθιότητα. Πρόκειται για τον Πάνο, ο οποίος πάσχει από ανακρίβεια στον λόγο, και τον αφελή στο διπλανό τραπέζι, που παίρνει τα λόγια του Πάνου τοις μετρητοίς. Πρόκειται για μια αλυσίδα με δύο κρίκους, της οποίας τη ζημιά συνήθως παραβλέπουμε, δεν σταματάμε μια στιγμή να αναλογιστούμε πόσο κοινή και πόσο επιζήμια είναι.

Όλα θα μπορούσαν να αποφευχθούν αν ο Πάνος ήταν ποσοτικός, όχι μόνο στον τρόπο σκέψης του, αλλά και στην έκφρασή του. Θα μπορούσε να είχε βάλει στην κουβέντα του το «ποσόν»: φράσεις όπως το «κατά το πλείστον» ή «με λίγες εξαιρέσεις». Προτίμησε τον απόλυτο τρόπο ομιλίας: όλο ή τίποτε, άσπρο ή μαύρο, ποιότητα Α ή Β. Πρόκειται για τον κατηγορηματικό τρόπο θεώρησης του κόσμου (υγιής ή άρρωστος, αριστερός ή δεξιός, πιστός ή άπιστος, παράδεισος ή κόλαση). Αντίθετα, ο ποσοτικός τρόπος σκέψης δεν έχει διαχωριστικές γραμμές, μιλά για συνεχή φάσματα, από το εντονότερο στο αμυδρότερο φως, για κλίμακες χωρίς κενά. Αναγνωρίζει διαβαθμίσεις μόνον για πρακτικούς λόγους. Έχει ως εργαλείο τα μαθηματικά και, σχεδόν πάντα, βρίσκει ερείσματα στην επιστήμη. Μπείτε στη θέση του ακροατή από το διπλανό τραπέζι. Αν είστε συνετός και αμερόληπτος θα σχηματίσετε την εντύπωση ότι ο Πάνος είναι επιπόλαιος ή ανακριβής. Αν είστε εύπιστος ή μεροληπτικός (δηλαδή πάσχετε από μια σοβαρότερη μορφή ηλιθιότητας από κείνη του Πάνου) θα τον πιστέψετε. Θα φύγετε με την εντύπωση ότι

όλες οι Αζέρες είναι καλλονές και το επόμενο βήμα σας θα είναι να μεταφέρετε αυτή την εντύπωση σε κάποιον άλλο και αυτός σε κάποιον άλλο. Θυμηθείτε ότι, μεταξύ πρόσθεσης και πολλαπλασιασμού, η πραγματικότητα προτιμά τον πολλαπλασιασμό. Σύντομα ο ιός της παρανόησης, του σεξισμού και παντός είδους διακρίσεων θα εξαπλωθεί στον πληθυσμό. Ο Πάνος δεν είχε αυτή την πρόθεση. Είναι κατά των διακρίσεων τόσο όσο εγώ κι εσείς. Όμως η ζημία έγινε. Οικτίρατε τον Πάνο.

Η δυσκολία μας να συμβιβαστούμε με τις πιθανότητες οδηγεί σε πολλά στραβοπατήματα. Ένα από αυτά είναι ο θαυμασμός που αποτελεί προϊόν της τάσης μας να εξισώνουμε το απίθανο με το αδύνατο και το αδύνατο με το θαύμα. Ας είμαστε φειδωλοί με τον θαυμασμό. Ο θαυμασμός έχει δύο θυγατέρες: την αναζήτηση και την αποχαύνωση. Είναι σαν δυο ρυάκια που ξεκινούν απ' την ίδια πηγή μα γρήγορα μπαίνουν σε διαφορετικές κοίτες, γίνονται χείμαρροι που καταλήγουν σε διαφορετικές θάλασσες. Σκύβεις να σβήσεις τη δίψα σου και χωρίς να το καταλάβεις το ρυάκι σ' έχει παρασύρει στον έναν ή τον άλλο χείμαρρο, σ' αυτόν όπου όλα καταλήγουν πολύ γρήγορα στο υπερφυσικό, όπου η λογική δεν έχει πέραση, ή σ' εκείνον όπου διαφεντεύει η λογική, όπου το Α συνδέεται με το Β, όπου δεν μπορείς να πηδήξεις από το Β στο Ω χωρίς να περάσεις από το Γ.

Δύσκολα τιθασεύεται ο θαυμασμός. Το ξέρω γιατί έχω πέσει και εγώ θύμα του πολλές φορές. Ίσως να σας διέφυγε το γεγονός ότι την ίδια περίπου μέρα που ανιχνεύθηκε νερό στον Άρη, στη Μέκκα ποδοπατήθηκαν μέχρι θανάτου κοντά στα δύο χιλιάδες άτομα στην προσπάθειά τους να λιθοβολήσουν τον Σατανά.² Ποιο από τα δύο να πρωτοθαυμάσω; Το

2 Περισσότεροι από 2.000 προσκυνητές έχασαν τη ζωή τους από συνωστισμό,

κατόρθωμα της ανίχνευσης νερού σ' έναν άλλο πλανήτη, ή τη μέχρι θανάτου μανία μας με τον Σατανά; Μένω άφωνος και για τα δύο – για διαμετρικά αντίθετους λόγους. Και πέφτω σε μελαγχολία. Και τα δύο συνέβησαν την ίδια στιγμή σ' έναν πλανήτη που έχει γίνει, λέμε, ένα χωριό. Είναι ακόμα πολύ μακριά στο μέλλον αυτό το χωριό. Δεν μπορούν να το φέρουν οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και τα διαστημόπλοια. Έχουμε να ξεπεράσουμε έναν ωκεανό ηλιθιότητας προτού δούμε την ακτογραμμή της λογικής την οποία απαιτεί η πραγματική παγκοσμιοποίηση.

2. Η Λίντα

Έχοντας μιλήσει για τις πιθανότητες μπορούμε τώρα να ασχοληθούμε με μερικά από τα πιο γνωστά και διασκεδαστικά πειράματα του Κάνεμαν (αν και όλα είναι διασκεδαστικά). Απαραίτητη προϋπόθεση για να διασκεδάσουμε με το πείραμα (αλλά και για να ωφεληθούμε) είναι να παίξουμε αυθόρμητα και αθώα, να μην πονηρευτούμε ότι κάποιος λάκκο έχει η φάβα. Οι απαντήσεις που έλαβε ο Κάνεμαν προέρχονταν από μεγάλο αριθμό ατόμων που δέχθηκαν να απαντήσουν, είναι δηλαδή στατιστικά αξιόπιστες. Επανελάβα κι εγώ κάποια από αυτά τα πειράματα με σχετικά μικρό αριθμό ακροατών και έλαβα παραπλήσια αποτελέσματα.

Θα αρχίσουμε με τη Λίντα. Πρόκειται για φανταστικό πρόσωπο το οποίο οι Κάνεμαν και Τβέρσκυ περιγράφουν ως εξής: η Λίντα είναι 31 ετών, ανύπαντρη, ελευθερόστομη και πολύ ευφυής. Σπούδασε φιλοσοφία. Ως φοιτήτρια ασχολούνταν ζωηρά με ζητήματα διακρίσεων και κοινωνικής δικαιο-

ποδοπάτημα και ασφυξία στη Μέκκα στις 24/9/2015. Η επίσημη ανακοίνωση της NASA για αναμφισβήτητη ύπαρξη νερού στον Άρη έγινε στις 28/9/2015.

σύνης, και επίσης συμμετείχε σε διαδηλώσεις κατά των πυρηνικών. Σας δίνονται τα παρακάτω δέκα ενδεχόμενα σχετικά με τη σημερινή απασχόληση της Λίντας και σας ζητείται όχι να επιλέξετε το πιο πιθανό, αλλά να τα βαθμολογήσετε βάζοντας τον αριθμό 1 στο πιο πιθανό και τον αριθμό 10 στο λιγότερο πιθανό.

1. Διδάσκει σε ιδιωτικό φροντιστήριο
2. Εργάζεται σε βιβλιοπωλείο και κάνει μαθήματα γιόγκα
3. Είναι ενεργό μέλος του φεμινιστικού κινήματος
4. Εργάζεται ως ταμίας σε τράπεζα
5. Εργάζεται ως ψυχιατρική κοινωνική λειτουργός
6. Πουλάει ασφάλειες
7. Εργάζεται στα γραφεία ενός πολιτικού κόμματος
8. Εργάζεται ως ταμίας σε τράπεζα και δραστηριοποιείται στο φεμινιστικό κίνημα
9. Είναι διοικητική υπάλληλος σε ένα νοσοκομείο
10. Ζει σε ένα κοινόβιο που παράγει βιολογικά λαχανικά.

Είναι φυσικό να θεωρήσετε ορισμένα ενδεχόμενα, όπως το 3, το 7 ή το 10, πιο πιθανά από άλλα. Και κάτι τέτοιο όντως προκύπτει από τα ερωτηματολόγια. Όμως ο σκοπός του πειράματος δεν ήταν αυτός. Ήταν να επιβεβαιώσει μια υποψία των ερευνητών: ότι οι ερωτούμενοι θα αξιολογούσαν το ενδεχόμενο 8 ως πολύ πιο πιθανό από το ενδεχόμενο 4. Το πιθανότερο είναι ότι και εσείς θα έχετε την ίδια γνώμη. Όμως αυτό είναι τελείως αντίθετο με τη λογική. Το ενδεχόμενο 8 δεν μπορεί να είναι πιθανότερο από το ενδεχόμενο 4, διότι το ενδεχόμενο 8 εμπεριέχεται στο ενδεχόμενο 4. Σκεφθείτε το εξής πιο εύκολο παράδειγμα. Γνωρίζετε ότι ο Κώστας παίζει πιάνο. Περνάτε έξω από το σπίτι του και ακούτε μουσική πιάνου. Απαντήστε στο ερώτημα: τι είναι πιθανότερο; το (α) ο Κώστας να βρίσκεται στο σπίτι του, ή το (β) ο Κώστας να βρίσκεται στο δωμάτιο του πιάνου; Προφανώς το (α) είναι εξ

ΣΧΗΜΑ 13 Η ΠΙΘΑΝΟΤΗΡΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΤΗΣ ΛΙΝΤΑΣ

Ο κύκλος 3 αντιστοιχεί στην πιθανότητα η Λίντα να είναι ενεργό μέλος του φεμινιστικού κινήματος και ο κύκλος 4 να εργάζεται ως ταμίας σε τράπεζα. Η πιθανότητα να εργάζεται ως ταμίας σε τράπεζα και ταυτοχρόνως να δραστηριοποιείται στο φεμινιστικό κίνημα είναι το κοινό μέρος των δυο κύκλων (περιοχή 8). Η περιοχή 8 δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη του κύκλου 4, όσο πιο μικρό και αν τον κάνουμε συγκριτικά με τον κύκλο 3, αφού αποτελεί πάντοτε μέρος του κύκλου 4 (όπως και του κύκλου 3).

ορισμού πιθανότερο. Αν ο Κώστας βρίσκεται στο δωμάτιο του πιάνου τότε ασφαλώς είναι στο σπίτι, ενώ δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο να βρίσκεται μεν στο σπίτι, αλλά όχι στο δωμάτιο του πιάνου (κάποιος άλλος παίζει πιάνο). Με την ίδια λογική, υποθέστε ότι μπαίνετε στην τράπεζα και βλέπετε τη Λίντα πίσω από το γκισέ. Τώρα είστε βέβαιος ότι αληθεύει το ενδεχόμενο 4. Δεν είστε όμως βέβαιος αν αληθεύει το ενδεχόμενο 8, διότι υπάρχει η πιθανότητα η Λίντα να έπαψε να δραστηριοποιείται στο φεμινιστικό κίνημα πριν ή μετά την πρόσληψή της στην τράπεζα. Το Σχήμα 13 λείει το ίδιο πράγμα με απλό και πειστικότερο τρόπο. Δεν έχει σημασία πόσο πιο μεγάλος είναι ο κύκλος που αντιστοιχεί στην πιθανότητα η Λίντα να είναι ενεργή στο φεμινιστικό κίνημα σε σχέση με τον κύκλο της πιθανότητας να είναι ταμίας σε τράπεζα. Η πιθανότητα να ισχύουν και τα δύο μαζί (ενδεχόμενο 8) είναι το κοινό μέρος των δύο κύκλων, που δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερο από τον έναν ή τον άλλο κύκλο.

Γιατί, λοιπόν, ρέπουμε προς μια σαφώς μη λογική απάντηση; Τι είναι εκείνο που παρεμποδίζει την επιστράτευση της λογικής; Τίποτε παραπάνω από μια απλή προδιάθεση και μια ανάγκη να συνταιριάσουμε αυτή την προδιάθεση με τις καθημερινές μας εμπειρίες. Η προδιάθεση δημιουργείται από την περιγραφή της φοιτητικής ζωής της Λίντας. Η εικόνα που έχουμε για μια ταμιά τράπεζας είναι μια επιμελώς ντυμένη και ευγενική κυρία χωρίς καμιά διάθεση να μας εμπλέξει σε πολιτικοκοινωνικές συζητήσεις καθ' ον χρόνο μας εξυπηρετεί για το θέμα το οποίο μας έφερε στην τράπεζα. Η εικόνα μας για τη Λίντα δεν ταιριάζει με τον συγκεκριμένο «τύπο» της υπαλλήλου τραπεζίνας, γι' αυτό βιαζόμαστε να πέσουμε στη λογική παγίδα των δέκα ερωτήσεων για τη σημερινή Λίντα. Αν δεν είχε προηγηθεί η περιγραφή, δεν θα είχαμε κανέναν λόγο να προτιμήσουμε την πιο στενή εκδοχή (εργάζεται ως ταμιάς τράπεζας και δραστηριοποιείται στο φεμινιστικό κίνημα) από την πιο ευρεία (εργάζεται ως ταμιάς τράπεζας). Όμως η διαμόρφωση μιας εικόνας μας κάνει να απορρίπτουμε το γενικό και συνηθισμένο και μας παρασύρει σε μια τάση να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι και ακριβείς, παρά το γεγονός ότι τα δεδομένα δεν μας το επιτρέπουν.

Τώρα είμαστε έτοιμοι να γενικεύσουμε. Η προδιάθεση που σχηματίσαμε διαβάζοντας την περιγραφή της Λίντας και το αθώο λάθος στο οποίο περιπέσαμε μας λέει πολλά για τις εμμονές και τις πεποιθήσεις (καμιά φορά τις λέμε και «πίστεις») που σχηματίζουμε και τα μεγάλα λάθη στα οποία μας οδηγούν, σε τέτοιο βαθμό που πια θα μας ταίριαζε ο τίτλος του «μη σκεπτόμενου», δηλαδή του ηλίθιου. Δεν μιλώ μόνο για τη βιασύνη με την οποία σχηματίζουμε μια εικόνα για τον πλησίον μας (και τη συνεπακόλουθη δυσκολία να την αλλάξουμε), αλλά και για τα πολιτικά κόμματα, τους πολιτικούς, τις λογίων λογίων απόψεις μας για τις κοι-

νωνικές δομές και για τον κόσμο γενικότερα. Είμαστε ένας κινούμενος σάκος («εν-τυπώσεων»). Και αν ακόμα η παρομοίωση θεωρηθεί υπερβολική –και ενοχλητική– η ακρίβεια της λέξης («εν-τύπωση») δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Διότι μας λέει πόσο βουτηγμένοι είμαστε σε προκαταλήψεις, που είναι ξαδέρφια του φανατισμού, ο οποίος, με τη σειρά του, είναι συνώνυμος με την απεμπόληση της κρίσης και της λογικής. Το παράδειγμα της Λίντας είναι μια μικρογραφία της πιθανής κατάληξης.

3. Στο καζίνο

Μετά τη γνωριμία μας με τη Λίντα είμαστε ίσως προετοιμασμένοι για κάποιες πιο σύνθετες, αλλά και πιο ενδιαφέρουσες εξαπατήσεις της λογικής. Το πείραμα του καζίνου έχει δύο γύρους. Στον πρώτο μπαίνετε σε μια αίθουσα του καζίνου από την οποία είναι σίγουρο ότι δεν θα βγείτε χαμένος: ή θα κερδίσετε ή θα φύγετε με τα λεφτά που είχατε όταν μπήκατε. Σας δίνεται η επιλογή: α) να πάρετε 20 ευρώ και να φύγετε, ή β) να παίξετε σε μια ρουλέτα με 3 πράσινες και 9 κόκκινες θέσεις. Αν η ρουλέτα φέρει κόκκινο, φεύγετε με όσα χρήματα είχατε όταν μπήκατε, αν φέρει πράσινο, κερδίζετε 100 ευρώ. Τι θα προτιμήσετε; Στον δεύτερο γύρο μπαίνετε σε μια αίθουσα από την οποία είναι σίγουρο ότι δεν θα βγείτε κερδισμένος: ή θα χάσετε ή θα φύγετε με όσα λεφτά είχατε μπαίνοντας. Σας δίνεται η επιλογή: α) να δώσετε 20 ευρώ και να φύγετε, ή β) να παίξετε σε μια ρουλέτα με 9 πράσινες και 3 κόκκινες θέσεις. Αν η ρουλέτα φέρει πράσινο, φεύγετε με το ποσό που είχατε όταν μπήκατε, αν φέρει κόκκινο, θα πληρώσετε 100 ευρώ. Τι θα προτιμήσετε;

Αποφασίζετε με οδηγό το ένστικτό σας. Αν είστε ένα άτομο «της πλειοψηφίας», η ψυχολογική αντίδρασή σας